

CSONTOS JÁNOS
Csillámló sziklafalon

József Attila ürügyén, száztíz év múlva

Az ember olykor óhatatlanul eltűnődik: vannak-e a magyar költészetnek kitüntetett földrajzi pontjai, amelyeket akár be is pötyöghetnénk egy nemlétező irodalmi GPS-be? Léteznek-e – más nációk kollektív emlékezetéhez hasonlatosan – olyan egyszerre virtuális és valóságos zarándokhelyeink, ahol megilletődötten áll meg a mindenkori olvasó és az írástudó utód: lám, itt született meg ez vagy az a halhatatlan költemény, amely azóta is állócsillagként ragyog a nemzeti kultúra egén? Vannak nációk Európában, amelyek nem bliccelik el ezt a kulturális térképet. Az írek például nem csupán a legfontosabb szépíróik életének színhelyét, műveik topográfiáját tartják számon (James Joyce *Ulysses*ének főhősét, Leopold Bloomot kicsiny, aszfaltba mélyesztett rézlapocskák mentén lehet nyomon követni Dublin városában, holmerre járt a főhős a bő egy napos regényidőben), de például azt sem engedik feledésbe merülni, hogy egyik vagy másik ír mozifilm az ország melyik szegletében, falujában vagy kisvárosában forgatták.

Ha a magyarországi kulturális GPS dolgában egy gyors emlékezetpróbának vetem alá magam, az első körben még csak nem is az államhatárokon belüli emlékpontok villannak fel előttem: egy párizsi hotel a Szajna partján, ahol a nagyszemű kálvinista poéta húzta meg magát az „ember-sűrűs, gigászi vadonban”; vagy a zord szerbiai táj Zsagubica fölött a hegyekben, amely háborús razglednicák írására kiváltképp alkalmas. A XX. századi literatúrai örökséget pásztázva azonban úgyszólván csak egyetlen olyan hely létezik, amely reprezentatív magyar vidéken, jól beazonosíthatóan, ráadásul csupa derűt és pozitív képzettársítást hordozva kerül fel a magyar irodalmi tudat térképére: és ez Lillafüred, a nevezetes vízesés környéke, József Attila *Ódájának* fogantatási helye.

„Itt ülök csillámló sziklafalon” – írta a poéta 1933-ban, s a kompozíció első sorában rögzített pozíció annyira pontos és kifejező, hogy más nyelveken is

idézni tudjuk: „I am alone on these glittering crags; Hier sitz ich, an glitzernder Felsenwand; Me voici sur ce rocher scintillant; En la luminosa roca estoy sentado; Сел у скалы, на слепящем сколе; Na obasjanoj steni sedim.” Friss, alig néhány esztendőszennáció volt még a Palota Szálló, ahonnan József Attila kiszökött verset írni az írószövetség elődjének, az Írók Gazdasági Egyesületének konferenciájáról – bizonyosságául, hogy az óda ihlető témájául nem csupán az istenek vagy az isteni jegyekkel felruházott emberek szolgálhatnak, hanem olyan, sokáig parlagiasnak tartott érzemény is, mint a szerelem. Költőnk a gazdasági egylet, a csupa nagybetűs IGE helyett a szimplán nagybetűs Igét választotta – s milyen jól tette: mindmáig szemlélhetjük a szövegén, milyen is az, amikor az Ige testté lőn. S olykor bizony konkrét női testté; bizonyítván, hogy az égi és a földi szerelem között csak az életidegen spekulánsok szerint van számottevő távolság.

A költő huszonnyolc éves ekkor, s az a ritka pillanat ez az életében, amikor nem nélkülöz, nem a testi vagy lelki hiányok felől közelíti a szűkreszabott életet, hanem az egyetlen méltó lírai téma, a teljesség lehetetlensége, s mégis, a teljesség mindenáron való megkísértése, optimista ostroma foglalkoztatja. Vannak filozófusok, akik rövidre zárják a kérdést: a halandóságra rendeltetett ember boldogságérzete, de a boldogságnak még a pusztá keresése sem egyéb, mint hamis tudat, fatamorgána, illó délibáb – ilyen alapon azonban akár a költészet létjogosultságát is kétségbe lehetne vonni. S akadnak olyanok is, akiket a teljes fegyverzetben kipattant remekmű hoz leplezhetetlen zavarba: makacsul terjesztik például azt az értesülést, hogy József Attila az *Ódát* voltaképpen fogadásból írta. Nem tudom, miért, de ezt valahogy profán blaszfémának érzem. Ismerni véljük ugyan az ihlető múzsát (Szöllös Henrikné Marton Márta a polgári neve, művészettörténész a foglalkozása, s éppen válófélben van, de semmi nyoma, hogy a konferencián részt vevő és költőnkkel minden biztonnyal purparléba elegyedő hölgy a beteljesült, vagy akár a reális szerelem alanya volna a poéta sóvárgó életében) – ám paradox módon épp a költemény egyetemessége, már-már tökéletes volta adhat tápot a lírai fogadás meséjének. 1933 júniusában komplett íróhetet terveztek a Hámori-tó partjára, de az IGE elnöke, Pakots József három nap múlva váratlanul elhalálozott, így a konferencia félbeszakadt. (Itt muszáj idézni József Attila bravúros rímelésű négysoros

Elhangzott a lillafüredi József Attila-emléktáblánál, a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár által rendezett miskolci és Borsod megyei költészet napi megemlékezésen

bökversét az előző év szeptemberéből: „Először volt Pakots, / aztán lón az IGE. / Ő köztünk a kapocs, / azért jöttünk ide.”) Mintha az egészet csupán azért rendezték volna, hogy az *Óda* megszülethessen...

Mi meg azért jöttünk ide, hogy magyarázzuk a csodát, holott művelnünk kellene. Ami engem illet, az évtizedek során tőlem telhetően törekedtem is erre, s ha a versírással való megfertőződéseim forrásvidékét kutatom, akkor jó eséllyel József Attilára bukkanok. Az például biztosra vehető, hogy az érettségi előtt, egyhetes intenzív munkával létrehozott *Hervadt szonettkoszorú* ihlető forrása József Attila szonettciklusa, *A kozmosz éneke* volt: rövid úton elirigyeltem a poétikai bravúrt, s megpróbáltam magam is hasonlót barkácsolni. Sőt, kívülről is tudtam skandálni – ennek sokat szenvedett debreceni egyetemista társaim a megmondhatóí. Ez azonban már korántsem a költővé válás első lépése: jómagam a költészettel – s e tekintetben aligha vagyok egyedül – Petőfi Sándor képében találkoztam. A hódoscsépányi kiskamasz először egy válogatott verseskötetet kaparinthatott a kezébe egy konyhaszekrény tetejéről; s tökéletesnek látta, amit benne talált. Tízéves voltam a kerek, 150. születési évforduló idején, s az országos ünneplés többek között azzal is járt, hogy az iskolából vaskos, hártypapírra nyomott Petőfi-összest lehetett hazavinni – potom harminc forintért. Sugárzó örömmel mutattam otthon szüleimnek a becses zsákmányt, ám az ózdi finomhengermű hengerésének családjában az a harminc forint igen jelentős költségvetési tételnek számított: hajszálon múlt, hogy vissza nem vitették velem a páratlan zsákmányt. Hosszas rimázkodásra ez mégsem történt meg, úgyhogy elkezdhettem olvasni a huszoneves lángész életművét időrendben, akár egy regényt. Petőfi etalon lett – tizenhét éves koromig mindent őhöz viszonyítottam. Merthogy felbukkantak aztán a láthatáron más poéták is: Arany János akkor még túl bölcs és megállapodott volt nekem, Ady Endre túl harsány, Kosztolányi túl muzsikáló, Babitsot meg valószínűleg nem is értettem a maga mélységében. Juhász Gyulát ismerősnek találtam, de megülepedett rajta a por, Tóth Árpádnak a virtuozitása tetszett, Radnótinak meg jellemzően a korai versei. Míg nem berobbant a világomba József Attila: ha a Petőfi-kötet az enciklopédiája volt a szememben a XIX. századnak, József Attila maga volt a XX. század.

A lángoló lelkű tinédzser ekkor – a meglehetősen lefojtott hetvenes éveket írjuk – már maga is kísérle-

tezik versfaragással, küzd a poétika hétfejű sárkányával, s a klasszicizálás és az avantgárd tengeri sziklaszirtjei között hanykolódik. Ha nem találkozom a csonkaságában is teljesnek ható József Attila-életművel, talán arra a következtetésre jutok, hogy mesterségbeli tudás és szükségszerű újítás nem is hozható harmóniába, nem fészülhető össze. De hát ott volt a példa az orrom előtt – és én semennyi időt nem sajnáltam a tanulmányozására. Szinte természetes volt, amikor 1980-ban, a 75. születésnapom én voltam az egyik, aki nyilvánosan vetélkedtem József Attilából az iskolarádióban. S hogy nincsenek az életben véletlenek, azt az is bizonyítja, hogy az ózdi gimnáziumot, ahol érettségiztem, ki másról is nevezhették volna el, mint József Attiláról.

Az életben elkerülhetetlennek tetsző vargabetűk aztán más utakra vezettek, de idővel törvényszerűen visszatértem az irodalom felségvizeire. Debreceni bölcsészhallgatóként már tisztában voltam vele, hogy az én József Attila-élményem nem valamiféle kiváltság vagy különlegesség: kiterjedt kultusza van nemcsak a versolvasók, hanem a gyakorló versírók körében is. Csodálkozva láttam, hogy a spontán „Lobogókn: József Attila”-mozgalom mi mindenre felhasználja őt: olykor olyan mögöttes célokra is, amelyek teljességgel idegenek tőle és a költészetétől. Sokan jelölték meg kiindulópontként őt a kortárs költők közül is, de gyakran méltatlanoknak bizonyultak hozzá: nemcsak mentalitásban és tehetségben, de olykor bizony a kötelező műgondban is. Költőnk még a nyomdában, a kefelevonatban is képes volt érdemi javításokat eszközölni a tartalom vagy a metrum érdekében: a perfekcionizmus, a tökéletességre törekvés jellemezte.

Nem tudom, mennyire tekinthető sorsszerűnek, de – immár több mint harminc éve – első, nyomtatásban megjelent versem is a József Attila-jelenséget dolgozta fel. *Harminckettő* volt a költemény címe, nem is leplezve a poéta megélt életkorára utalóan, s az első stróféja így hangzott: „Harminckét év bizonygatás, / hogy mégse kucsmás Pista vagy; / s az elillant identitás / perében lettél áldozat.” S így végződött a debütáló vers: „Harminckét álszent nekrológ, / halállal fogant jóbarát; / cincálják széjjel korcs kopók / egy bolond gyöngyét s ótvarát.” Látszik, hogy már huszonkét évesen sem voltam igazán kibékülve mindazzal, ami az öngyilkosságba menekülő poétát körülvette: ha csak tizedannyi szeretetet és megértést kapott volna életében, mint amennyi a me-

moárokban szerepel, ma nem ilyen ráncolt homlok-
kal emlékeznénk a szárszói tehervonatra.

Gyakorló költőként aztán magam is megírtam a kötelező parafrázist, amikor „harminckét éves lettem én” – ennek az utánlövésnek időközben olyan nagy divatja lett, hogy vaskos kötet is összeszerkeszthető volna a József Attila-i versformát idéző, ingadozó nivójú opuszokból. Ezen a ponton túl azonban zavarba ejtő dolog történik: az ember lassan idősebb lesz a Mesternél, aki mindörökre marad harminckét és fél. Hogyan lehet ezt feldolgozni? Próbáljuk elképzelni, mit csinált volna negyvenévesen az orosz bevonuláskor? Börtönbe vetette volna a Rákosi-rezsim, vagy a rendszer ünnepelt költőjeként sematikus versek írására kényszeríti? Lehetett volna kényszeríteni? Ötvenhatban még csak az ötvenes évei elején járt volna – ha a saját idősíkomra vetítem, épp most akasztják fel Nagy Imrét. Miként működött volna a végtelennek tetsző Kádár-éra alatt, s hogyan fogadta volna a rendszerváltozást? Ha még akkor is él, előfordulhatott volna, hogy belőle írom a szakdolgozatomat – s hogy jobban értsem az alkotáslélektani szempontokat, a nagy szalagos magnóval őhozzá zárandokolok el interjúzni, nem az emberöltővel fiatalabb pályatársakhoz. Bizonyára arról a temérdek költeményről beszélünk volna a legtöbbet, amelyek a „hiányzó” ötven évben születtek, s amelyeket immár soha nem fogunk megismerni.

Minden másképp lehetett volna – de nem lett. Már több mint húsz évvel túléltem őt. Azt azonban soha nem tudtam feldolgozni, hogy – minden teljessége ellenére – torzóban maradt ez a grandiózus életmű. S különösképpen idegesítettek a félbehagyott, cím nélküli versek, amelyek az összegyűjtött költeményekben hátul, de itt-ott közben is szétszórva, valósággal provokáltak. Egyet közülük már huszonévesen kényszeresen elkezdtem továbbírni. Görömbei András tanár úr mondta mindig, hogy a jó kritika a kritizált művet a saját erővonalai mentén alkotja újra. Hátha ilyen a továbbírt töredék is! – reménykedtem. A saját erővonal annyit jelent, hogy lehetőség szerint ne kerüljön belé idegen elem: legyen a költőutód annyira empatikus és alázatos, amennyire csak lehetséges. Itt volt a két indító sor József Attilától: „Szamár széllel pajtáskodni vén / bosszankodó rózsa vagyok én.” Aztán a lírai lendület magától megírta a következő sorokat: „Szirom, mit a huzat elragad, / s világgá lódít egy perc alatt. // Tüsszentetek, pollent visz a szél, / szárán hervadt rózsa mit sem ér, / még-

sem cimborálok véletek: / bőgjetek csak, ti csacsi szelek!”

Még nem tisztult le, hogy ez nem egyszerűen továbbírás, hanem a töredék kiegészítése. Ebből csak a centenárium közeledtével lett tudatos költői program. Százötvennégy ilyen poétikai kihívást találtam, s a számmisztika jegyében nem lehetett véletlen, hogy Shakespeare-sonettből is éppen ennyi van. A kötetnyi ciklus elkészült a századik születésnapra, két folyóirat is közölt belőlük bőséges ünnepi szemelvényeket, de könyv alakban – az egyik jogdíjörökös elvi ellenkezése miatt – csak a hetvenéves szerzői jogi moratórium lejárta után jelenhetett meg, bár az eredeti, *Száz év talány* címmel. A centenáriumon a tipográfiát követve – amely szigorúan, más-más betűtípussal különválasztotta, mit írt József Attila, és mivel egészítettem ki én – nagy sikerrel, népes publikum előtt olvastunk fel a négykezes ciklusból Oberfrank Pál színművész úrral, hogy alig akartak bennünket a pódiumról leengedni. Valódi színházi produkció azonban kerek tíz év múlva lett a kiegészítésekből: ekkor *Világegész és töredék* címmel, Erdélyi György előadóművész-rendező válogatása és elképzelései által öltött versszínházi formát. Az előadások során az ő közreműködése mellett a „másik hangot” kölcsönző Császár Angela és az eredeti zenét produkáló Grensó István és Miklós Szilveszter tágitották ki az értelmezés kereteit. Ki tudja: ellentétben a szőrösszívű jogdíjörökössel, talán még magának József Attilának is tetszett volna ez a rendhagyó, bátor interpretáció...

Hogy is vagyok manapság József Attilával? Kicsoda is ő nekem? A *Száz év talány* kísérőversében azt találtam írni róla: „Báty és öcs. Mostohaapa. / Talán a másik felem maga.” Erre persze neki is rá kellene bólintania; de mindketten lobbanékony természetűek lévén, időnként bizonyára izzana közöttünk a levegő. Mit szólna például ahhoz a mozzanathoz, amelyet regényemben, az *Angyaldekameronban* emlegetek fel? Egy esztergomi filmforgatáson a zsinagóga nagykönyvében felfedeztem, hogy szisztematikusan megfordították a neveket: a mosodai szolgáltató végző iparos tehát feltehetőleg nem József Áron, hanem Áron József. Így aztán a poéta is voltaképpen Áron Atilla – igaz, így is kijön a nevéből a korijambusz–szpondeusz időmértékes verslábvariáns: Jó-zsefa-til-la; Á-rona-til-la. Változtatna a lényegen, ha most Áron Atilla-díjasnak titulálnának? Szerénytelenül elárulhatom: mind közül a József

Attila-díj volt az egyetlen, amely után tényleg, szívből vágyódtam. S most, hogy annyi várakozás után beteljesült a vágy, olyan zavarban van az ember, mint amikor az esztergomi zsinagóga nagy mosodakönyvét lapozgatja.

Alsó tagozatos kisiskolásként több ízben is tanulmányi kirándulásra hoztak bennünket Lillafüredre, amely még a harmadikos olvasókönyvünkben is szerepelt: a tóparti tájleírás által érzékeltették velünk, milyen szép is tud lenni a természetben az ősz. Úgy emlékszem, a miskolci Eszperantó téren szálltunk fel az erdei kisvasútra. A Palota Szállóhoz megérkezve

barlang- és bazárlátogatás is szerepelt a programban, de József Attila még nem. Ha már akkor is létezik a mostani mesélő szobor, bizonyára megtekintettük volna a kirándulás során. S talán akad olyan tanerő is, aki idézi az *Ódából* ezt a négy sort: „amint elfut a Szinva-patak, / ím újra látom, hogy fakad / a kerek fehér köveken, / fogaidon a tündér nevetés”. „Na, gyerekek, láttok itt kerek fehér köveket? Ugye, nem? Látjátok, ez a különbség költészet és valóság között...” – mondaná a tanító néni. És akkor egy életre megértettük volna, mit jelent az, ha itt ülünk csillámló sziklafalon...

*Boldog Gizella Királyné
(2001, Mór, fotó: Oláh Katalin Kinga)*